

”Hytter og hus og ingen borge”

Historiedel

Landsverneplan for miljøvernsektoren

Siri Schrøder Vesterkjær

FORFATTERENS FORORD

Det er først og fremst sporene i naturen som forteller miljøvernsektorens historie. En historisk oversikt over sektorens utvikling handler derfor om hvordan menneskene har tilpasset, brukt og forbrukt naturen, endringene det har ført til på godt og vondt og behovet for å bremse og styre. Mennesket er enormt tilpasningsdyktig, og i tidsspennet fra naturalhushold via industrisamfunn til den postmoderne ikt-verdenen vi lever i i dag, er både menneskenes og naturens tåleevne utfordret mange ganger.

På miljøvernsektorens eiendommer finnes utallige typer spor etter menneskelig virksomhet, alt fra arkeologiske kulturminner til rester fra ulike næringer og anleggsvirksomhet. Arkeologiske kulturminner er automatisk fredet og er derfor ikke tatt med i denne sammenhengen. Nyere spor i form av rester etter ulik anleggsvirksomhet er derimot vernevurdert.

De aller fleste byggene eller anleggene har havnet i sektorens eie fordi de sto på områder som ble kjøpt for å beskytte landskapet eller elementer i landskapet, eller for å sikre allmennheten tilgang, blant annet til kystsonen. Det ligger med andre ord ingen helhetlig strategi bak anskaffelsen av Miljøverndepartementets eiendomsportefølje.

Miljøverndepartementet har helt fra det ble opprettet i 1972, holdt til i Myntgata 2 ved Akershus festning, i lokaler som Forsvaret eier. Sommeren 2013 flytter departementet inn i DNBs lokaler i Kongens gate fram til nytt regjeringskvartal står ferdig.

Bygningene som departementet disponerer, inngår i landsverneplanen for Forsvaret og er nøye beskrevet i *Verneplan for Akershus festning*. De er derfor ikke omtalt her.¹

Jeg vil rette en takk til Ingrid Djupedal hos Riksantikvaren og Nils-Yngve Berg i Direktoratet for naturforvaltning for verdifulle bidrag til teksten. Likeledes takker jeg for tilgangen til god litteratur og nyttige kommentarer fra Norsk polarinstitutt, Klima- og forurensningsdirektoratet og Statens kartverk. Jeg har hatt en referansegruppe å diskutere med underveis i skriveprosessen. Takk til Marit Vestvik, Statens

kulturhistoriske eiendommers sekretariat, Marte Oftedal, Forsvarsbygg og Francine Lampe, Riksantikvaren. I Miljøverndepartementet har jeg hatt et inspirerende miljø å arbeide i. Takk til alle i avdeling for kulturminneforvaltning, og en spesiell takk til Benedicte Boye og Einar Holtane som har lagt forholdene godt til rette. En takk også til Janne Wilberg for gode innspill i slutfasen av skrivearbeidet.

Oslo, mars 2008

Siri Schrøder Vesterkjær

Norge, Norge!

Norge, Norge,
blånende op av det grågrønne hav,
øer omkring som fugle-unger,
fjorde i tunger
innover did, som det stilner av.

Elve, dale
følges fra fjællene, skog-ås og li
langelig efter. Straks som det letter,
sjøer og sletter,
helgedags-freden med tempel i.

Norge, Norge,
hytter og hus og ingen borge,
blidt eller hårdt,
du er vort, du er vort,
du er fræmtidens land.

Norge, Norge,
skibakke-løbets skinnende land,
sjø-ulkens havn og fiske-leje,
fløterens veje,
gjæterens fjæll-ljom og jøkel-brand.

Agre, enge,
runer i skog-landet, spredte skår,
byer som blomster, elvene skyder
du, hvor det bryder
hvidt ifra havet, der sværmen går!

Norge, Norge,
hytter og hus og ingen borge,
blidt eller hårdt,
du er vort, du er vort,
du er fræmtidens land.

Bjørnstjerne Bjørnson

INNHold

FORFATTERENS FORORD	2
INNHold	5
KAPITTEL 1 INNLEDNING	6
KAPITTEL 2 RIKSANTIKVAREN	9
KAPITTEL 3 DIREKTORATET FOR NATURFORVALTNING	13
KAPITTEL 4 NORSK POLARINSTITUTT	17
KAPITTEL 5 KLIMA- OG FORURENSINGSDIREKTORATET	21
KAPITTEL 6 STATENS KARTVERK	25
KAPITTEL 7 OPPSUMMERING	28
KILDER OG LITTERATUR.....	31
NOTER.....	32

KAPITTEL 1 INNLEDNING

En oversikt over miljøvernsektorens historie kan vanskelig skrives med utgangspunkt i bygningene sektoren eier i dag. Utviklingen innen miljøvernsektoren kommer ikke til uttrykk i spesielle bygningstyper eller arkitektur. Eiendomsmassen viser mest av alt et gradvis voksende behov for større administrasjonslokaler. Noen spesialfunksjoner for ulike typer forskning har det vært interessant å følge, og de fysiske omgivelsene for forskningsvirksomheten varierer fra Kartverkets store bygg på vibrasjonsfri grunn ved Hønefoss til Polarinstituttets enkle forskningsstasjoner bardunert fast i Antarktis. Alle administrasjonslokalene er omtalt i denne historiske oversikten, men beskrivelsene er forskjellige ut fra hva vi vet om bygningene eller om det er spesielle forhold og detaljer knyttet til sektorens virksomhet.

Historikken er strukturert tematisk etter de ulike etatene. Hvert kapittel beskriver bakgrunnen for og utviklingen av de enkelte etatene som i dag er samlet under Miljøverndepartementet, og gir en kort og samlet oversikt. For dem som måtte savne en grundigere framstilling, vises det til litteraturlisten bakerst.

Offentlig miljøvernforvaltnings historie er relativt kort. Feltet omfatter den nasjonale styringen av saker knyttet til naturvern, friluftsliv, jordvern, forurensing og kulturminner, og ble flyttet fra andre departement til Miljøverndepartementet da dette ble opprettet 8. mai 1972. Det lå store politiske ambisjoner bak da Norge, som det første landet i verden, fikk et eget departement for miljøvern. Målet med det nye departementet var en best mulig balanse mellom å utnytte ressursene til økonomisk vekst og å verne om dem til det beste for folks trivsel og helse. En nasjonal politikk ble lagt til grunn på alle miljøområdene, med ulik grad av nasjonal styring. Utviklingen viser at man i dag legger mer vekt på *samarbeid* mellom offentlige instanser, frivillige organisasjoner og enkeltpersoner enn man gjorde tidligere.

Utviklingen av lovverket kan belyse noe av utviklingen innen miljøforvaltningen, helt tilbake til Magnus Lagabøtes landslov fra 1273, som regulerte fri ferdsel i utmark og

alles rett til å høste av naturen. Denne allemannsretten er helt spesiell for Norden og er i nyere tid bekreftet gjennom *lov om friluftslivet* av 1957 (friluftsloven). Loven har igjen blitt aktuell de senere årene i forbindelse med en økende nedbygging av strandsonen og rettssaker i kjølvannet av dette. De første spede offentlige reguleringene av jakt og fiske i nyere tid kom på 1800-tallet, gjennom stor beskatning av vilt og laks.

Lov om naturfredning av 1910 omfattet både enkeltobjekter og områder. Denne loven ble fornyet i *lov om naturvern* av 1954, avløst av ny lov i 1970 (naturvernloven), som igjen ble avløst av *lov om forvaltning av naturens mangfold* (naturmangfoldloven) i 2009. Loven blir i dag brukt aktivt, blant annet ved at det er opprettet 41 nasjonalparker: 34 på fastlandet og sju på Svalbard. Den første var Rondane nasjonalpark, opprettet i 1962.

Kulturminnevernet har sin begynnelse på 1800-tallet. Etter at Norge fikk egen grunnlov i 1814 og det ble viktig å bygge opp en selvstendig stat, oppsto en interesse for å finne fram til det historiske og kulturelle bakteppet for nasjonalstaten Norge. Bevisstheten rundt våre kulturminner ble tidlig vekket gjennom at *Foreningen til Norske Fortidsminnesmærkers Bevaring* (Fortidsminneforeningen) ble opprettet i 1844. Foreningens frivillige arbeid over år ble styrende for alt senere arbeid på feltet, inkludert kulturminneforvaltningen i offentlig sektor. Den første lovreguleringen av kulturminnevernet kom med *lov om fortidslevninger* av 1905. Forvaltningen av kulturminnene ble delt i de to fagområdene arkeologi og bygningsvern, knyttet til henholdsvis førreformatoriske og etterreformatoriske kulturminner. Alle kulturminner som er fra før 1537, ble automatisk fredet. Ved et tillegg til kulturminneloven i 1978, fikk også samiske kulturminner som er over hundre år gamle, det samme lovfestede vernet.

De viktigste lovene som i dag regulerer kulturminnene og kulturmiljøene er *lov om kulturminner* (kulturminneloven) fra 1978 og *plan- og bygningsloven* fra 1985, revidert i 2008.

Kulturminneforvaltningen har i dag en desentralisert organisering på lokalt og regionalt nivå. Fylkeskommunen ble etablert i 1990 som regional kulturminneinstans og har utviklet gode fagmiljø. Sametinget forvalter de samiske kulturminnene. På regionalt nivå har også de arkeologiske landsdelsmuseene og sjøfartsmuseene ansvar og oppgaver på kulturminnefeltet,² med myndighet etter kulturminneloven innenfor definerte geografiske virkeområder. Kommunene har et godt redskap til å ta vare på den fysiske kulturarven gjennom plan- og bygningsloven.

Det har hele tiden vært bevisst politikk å ha et aktivt ytre apparat på regionalt plan, også innenfor feltene naturvern, friluftsliv, jordvern og forurensing. Men der kulturminneforvaltningen er fylkeskommunens ansvar, er det fylkesmannen som har ansvaret for forvaltningsoppgavene innen landbruk og miljø. Arbeidet blir i stigende grad styrt av internasjonale konvensjoner og annet samarbeid over landegrensene.

Offentlig miljøvernforvaltning er grovt sett todelt. På den ene siden er det et mål å opprettholde det biologiske og kulturelle mangfoldet, i skjæringspunktet mellom balansert bruk og vern. På den andre siden er det et mål å generere kunnskap om konsekvensene av forurensende virksomhet, økt utbygging og et levesett som ødelegger jorda. Begge deler krever innsats, både nasjonalt og internasjonalt.

Flere underliggende fagetater er i dag samlet i miljøvernforvaltningen – Riksantikvaren, Direktoratet for naturforvaltning, Norsk polarinstitutt, Klima- og forurensingsdirektoratet og Statens kartverk.³

Miljøvernsektorens eiendommer dreier seg i hovedsak om bygninger Riksantikvaren har kjøpt for å redde dem fra å bli revet eller flyttet, og ulike bygg som står på eiendommer Direktoratet for naturforvaltning har kjøpt for å sikre allmennheten adgang til friluftsområder. Totalt dreier det seg om bare rundt 300 enkeltobjekter.

KAPITTEL 2 RIKSANTIKVAREN

Riksantikvaren ble opprettet som et eget embete under Kirkedepartementet i 1912.

Riksantikvarens arbeid ble sett på som viktig og ble fulgt opp gjennom to nye lover: *lov om fortidslevninger* fra 1905 og *byggningsfredningsloven* fra 1920.

Lov om fortidslevninger ble vedtatt allerede i 1905, sju år før Riksantikvaren ble opprettet. Loven var en direkte oppfølger av "Lov om forbud mod at utføre fortidslevninger av landet" fra 1904. Den skulle sikre at viktige arkeologiske funn ikke ble solgt ut av landet. De nasjonale strømmingene og funnene av Oseberg- og Gokstadskipet gjorde det nødvendig med et lovverk som sikret staten kontroll med utførsel av kulturskattene.

Byggningsfredningsloven gjorde det mulig å sikre varig vern av bygninger og anlegg som er eldre enn 100 år. De første årene etter at loven trådte i kraft, ble dette nye juridiske virkemidlet iherdig brukt. På 1920-tallet ble det fredet i underkant av 600 anlegg (lokaliteter). Dette er et betydelig antall, og 1920-tallsfredningene utgjør fortsatt mellom 40 og 45 prosent av alle anleggene som i dag er fredet. De første tiårene var fredningslisten dominert av middelalderruiner, stavkirker, storgårder, handelssteder og liknende. Geografisk lå tyngdepunktet på det sentrale og indre Østlandet, i Hordaland og Trøndelag.

Riksantikvarens arbeidsoppgaver endret seg etter hvert, og vernearbeidet ble utvidet til også å omfatte andre sider av landets sosiale, økonomiske og kulturelle liv, for eksempel samiske kulturminner, fiskerbondens gård, husmannsplasser, industriarbeiderhjem, tekniske og industrielle kulturminner og en rekke andre kulturminner som avspeiler mangfoldet i kulturhistorien.

I 1951 ble lov om fortidslevninger erstattet med *lov om fornminner*. Den viktigste endringen var at også omgivelsene rundt et arkeologisk funn kunne beskyttes.

1960- og 70-tallet var en ekspansjonstid for kulturminneforvaltningen. Utover på 1960-tallet kom de første fylkeskonservatorene, som langt på vei kom til å virke som en forlengelse av Riksantikvaren. Fra midten av 1960-årene ble *bygningsloven* gjort gjeldende for alle landets kommuner.⁴ I praksis innebar dette at kommunene fikk hovedansvaret for å ta vare på kulturminnene på lokalt nivå.

Riksantikvaren fikk på 1970-tallet egne utgravningskontor i middelalderbyene. Det første ble opprettet Trondheim rundt 1970. Senere kom det også kontor i Tønsberg, Skien, Oslo og endelig i Bergen i 1979. Med unntak av kontoret i Skien, som bare eksisterte noen få år, gikk disse kontorene over til å bli distriktskontor med ansvaret for middelalderarkeologi.

På 1970-tallet ble det lagt større vekt på hensynet til kulturminnene i den helhetlige miljø- og ressursplanleggingen, og da Miljøverndepartementet ble opprettet i 1972, ble Riksantikvaren flyttet fra Kirkedepartementet til Miljøverndepartementet. Dette har direkte sammenheng med at Miljøverndepartementet har ansvar for arealdelen av plan- og bygningsloven og er øverste planmyndighet. I en tid med press på byene, preget av store utbygginger og omdisponeringer av arealer, ble koblingen mellom kulturminneforvaltning og arealplanlegging nøkkelen til en bredere og mer helhetlig forvaltning av kulturarven.

I 1975 ble det for første gang arrangert et kulturvernår, og med det økte også interessen for og betydningen av kulturminnevernet over hele landet.

I 1979 trådte *lov om kulturminner* (kulturminneloven) i kraft. Den erstattet fornminneloven av 1951 og bygningfredningsloven av 1920. Kulturminneloven skulle være en samlende lov for å beskytte alle typer kulturminner. Loven speiler en helhetlig tilnærming til kulturminneforvaltningen.

1988 ble et tidsskille for Riksantikvaren da det ble et direktorat under Miljøverndepartementet. Riksantikvaren hadde tidligere en friere stilling, men fikk nå det overordnede, faglige ansvaret for hele den offentlige kulturminneforvaltningen, noe som innebar en sterkere politisk styring. Riksantikvaren har altså både forvaltende, koordinerende og iverksettende funksjoner og er i tillegg faglig rådgiver og saksforbereder for Miljøverndepartementet.

I sammenheng med dette fikk også fylkeskommunene delegert myndighet i 1990. I 2004 ble det videre satt i gang et forsøk med å delegere myndighet til kommunene Bergen, Stavanger og Kristiansand i et treårig prosjekt.

Riksantikvaren har aldri eid eiendommer spesielt for etatens egen virksomhet. Institusjonen har siden starten holdt til i leide lokaler eller i lokaler som andre statsetater eier. De første årene var Riksantikvaren samlokalisert med Fortidsminneforeningen. På 1930-tallet flyttet embetet inn i den gamle regjeringsbygningen i Akersgaten 40 (der dagens finansdepartement holder hus). I 1946 ble det flytting til Kirkegaten 14–18 fordi regjeringen trengte plassen selv. Etter få år flyttet etaten videre til Prinsens gate. I 1973 flyttet Riksantikvaren inn i bygning 18 på Akershus festning et ombygget gammelt artillerimagasin som Forsvaret eier. Det ble etter hvert for lite, og tilleggsareal, både på festningen og utenfor, ble leid inn.

I 1991 flyttet så Riksantikvaren i samlet flokk inn i Dronningens gate 13 hvor institusjonen fortsatt holder til. Dette var opprinnelig et gammelt lager som ble bygget om for Riksantikvaren. Før den omfattende ombyggingen ble utført, ble det nøye diskutert hvordan den kunne skje mest mulig på bygningens premisser. Dagens kontorlokaler speiler derfor Riksantikvarens tilnærming til bruk og vern. Nylig er virksomheten konsolidert i kvartalets bakbygninger, mens gamle "Hotel du Nord" mot Dronningens gate, huser annen virksomhet.

Det har ikke vært nødvendig for Riksantikvaren å erverve egne eiendommer. Det har heller ikke vært ønsket politikk at staten ved Riksantikvaren skal kjøpe eller overta eiendommer. Til tross for dette har Riksantikvaren kjøpt og overtatt en del eiendommer, ofte for å ta vare på en bygning, et anlegg eller et arkeologisk funn for ettertiden. Det er stor variasjon i eiendomsmassen. Strategien er imidlertid ikke å eie disse eiendommene permanent, men å overføre dem til offentlige eller private eiendomsforvaltere med kompetanse og interesse for eiendommene. De få eiendommene Riksantikvaren besitter, må derfor sies å gi et tilfeldig bilde av arbeidsfeltet Riksantikvaren er satt til å forvalte.

Ut fra vurderinger om det enkelte byggets egenverdi, har Riksantikvaren de senere årene kjøpt, eller fått overdratt fra Miljøverndepartementet, noen få eiendommer fordi det har vært den eneste måten å redde dem fra å bli flyttet eller revet.

KAPITTEL 3 DIREKTORATET FOR NATURFORVALTNING

Direktoratet for naturforvaltning har det faglige ansvaret for å forvalte norsk natur: bevare det biologiske mangfoldet og ta vare på ulike naturtyper, samtidig som folk fortsatt skal kunne drive jakt og fiske, friluftsliv og kunne bruke naturressursene.⁵

Statens friluftsråd ble oppnevnt i 1958, samtidig som *friluftsløven* av 1957 trådte i kraft. En sentral oppgave for friluftsrådet var å sikre friluftsområder. Arbeidet ble i stor grad rettet mot å sikre områder som var verdifulle for bading og friluftsliv ved sjøen, og som ellers kunne bli tatt i bruk til hyttetomter og andre formål. Etter friluftsløven skulle friluftsrådet gi innstilling om hvordan statlige midler til friluftsmål skulle brukes. Rådet deltok aktivt i arbeidet med å sikre områdene og ga konkrete råd. I 1962 fikk rådet egen sekretær, og i 1965 ble sekretariatet lagt til den nyopprettede "administrasjon for friluftsliv og naturvern" i Kommunaldepartementet. Da Miljøverndepartementet ble opprettet i 1972, ble ansvaret for Statens friluftsråd overført dit.

Direktoratet for naturforvaltning ble opprettet i 1985 med et friluftslivskontor tilknyttet den nye avdelingen for naturvern og friluftsliv. Etter omorganisering fikk direktoratet en egen friluftslivsavdeling i 1989. En rekke ansvarsområder innen friluftslivssektoren, blant annet sikring og forvaltning av friluftsområder, ble i den forbindelse delegert til direktoratet. Samtidig ble Statens friluftsråd og Statens naturvernråd slått sammen til Statens naturforvaltningsråd i 1990.

Prinsippet er at staten skal fullfinansiere arbeidet med å sikre friluftsområder som brukes av folk i en større region (regionale friluftsområder), mens staten bare dekker inntil halvparten av kostnadene for friluftsområder som i hovedsak brukes av lokalbefolkningen (lokale friluftsområder). Prinsippet er at "vertskommunene" ikke skal belastes med utgiftene til å sikre områder som i stor grad blir brukt av tilreisende fra andre kommuner.

Et eksempel på dette er skjærgårdsparkene som er etablert på Sørlandet. Hovedtanken bak arbeidet, som ble startet i 1972, er at staten gjennom en avtale om varig bruksrett (en servituttavtale) sikrer allmennheten tilgang til friluftsområdene. Det spesielle med dette konseptet er at staten, gjennom et spleiselag med fylkeskommuner, kommuner og friluftsråd, også påtar seg ansvaret for drift og forvaltning. Når det gjelder de regionalt sikrede friluftsområdene som ikke inngår i en skjærgårdspark, har kommunene eller de interkommunale friluftsrådene som har tatt initiativ til å få sikret området, også ansvaret for det. Dette kommer til uttrykk gjennom en avtale med staten ved Direktoratet for naturforvaltning hvor kommunene og friluftsrådene påtar seg ansvaret for drift og tilsyn som et vilkår for at staten gir tilsagn om å dekke deler av kostnadene.

I overkant av 2 000 områder er nå sikret ved hjelp av statlige midler. Et sikret friluftsområde er enten en enkelteiendom (ett gårds- og bruksnummer) eller en del av en eiendom som er sikret gjennom en bruksavtale. I svært mange tilfelle består et friluftsområde av flere eiendommer eller eiendomsdeler, for eksempel en turveitrase som krysser forskjellige eiendommer.

Totalt har staten medvirket til å sikre hele eller deler av over 4 400 eiendommer i Norge, hvorav staten selv eier ca 20 prosent. Staten medvirker normalt ikke til å kjøpe områder der det står bygninger. Unntaket gjelder bygninger som enten skal rives eller som kan brukes i friluftssammenheng. I tillegg har Direktoratet for naturforvaltning overtatt en god del viktige regionale friluftsområder der det står bygninger som andre statlige sektorer har forvaltet.⁶ I 1989 overtok direktoratet Guldholmen fyr fra kystverket og har senere overtatt flere fyreiendommer. Flatøy fyr og Bjørnøy fyr (hovedhuset) ble i 2006 overført til staten ved Direktoratet for naturforvaltning. Flatøy har i dag vernestatus. På slutten av 1990-tallet overtok direktoratet ansvaret for flere kystmeldehytter og festningsanlegg fra Forsvaret. Dette var starten på et langt samarbeid som har resultert i at et betydelig antall friluftseiendommer, ofte med

bygninger eller anlegg, er overført fra Forsvaret til direktoratet.
Kulturminneinteressene er avklart med Kystverket og Forsvaret.

Direktoratets administrasjon ligger på Tunga i Trondheim, i to bygg, det ene eid av Entra Eiendom, oppført i 1984 og tegnet av arkitektfirma Grimstad og Tønsager AS, Trondheim, og et nytt bygg fra 1997, tegnet av arkitekt Øystein Thommesen AS, Trondheim. De to byggene er knyttet sammen med et mellomparti, bygget i 1998 og tegnet av sistnevnte arkitektfirma. Statens naturoppsyn har arbeidsplasser delvis i det eldste bygget på Tungasletta 2 og delvis spredt over hele landet.

Det har ikke vært nødvendig for direktoratet å erverve bygninger. Likevel har altså i underkant av 250 mindre bygninger og anlegg fulgt med de ulike friluftsområdene som nå er offentlig tilgjengelige.

Eiendommene som Direktoratet for naturforvaltning har kjøpt, representerer en variert bygningsmasse som det er vanskelig å beskrive samlet. Nettopp derfor er den også betegnende for miljøvernsektorens intensjon, virksomhet og praksis: å ta vare på det naturgitte *mangfoldet*.

Direktoratet for naturforvaltning har definert god forvaltning som det å ta vare på den varierte naturen i Norge, ville planter og dyrs livsbetingelser, landskapets verdier og mulighetene til å bruke naturen til friluftsliv og naturopplevelser. Allemannsretten er dypt rotfestet hos oss, men endrete livsformer og økende privatisering gjør at det offentlige må sikre fri ferdsel, særlig i strandsonen langs stadig større deler av kysten. En stor del av friluftsområdene som er kjøpt opp, grenser til vann.

Bygningene som står på disse områdene, er forskjellige. De er alle spor etter generasjonene som har levd her før oss, og flere viktige kulturminner er representert, blant annet intakte fiskebruk i områder som i dag er dominert av fritidsboliger. Det er også eksempler på landingsplasser for båt nær gode fiskeplasser, mindre

tilleggsslåttemarker med sommerfjøs eller løer og andre minner knyttet til kystkulturen. En annen kategori som finnes på noen få av friluftsområdene, er kulturminner i forbindelse med fløtingsanlegg. Tømmerfløting var lenge en viktig virksomhet langs vannveiene i store deler av innlands-Norge, før transporten ble overført til jernbane og vei. Det er også registrert mange hustuffer og bygningsruiner som bekrefter at bosettingen går enda lengre tilbake. Nyere oppsatte utedoer, kiosker, skur og garasjer sier noe om at områdene etter hvert har blitt rekreasjonsområder.

Blant eiendommene som er overtatt fra andre sektorer finner vi rester etter fyr, fyrlykter, fyrmesterboliger og mindre forsvarsanlegg som tyskerne bygget i løpet av den andre verdenskrigen. Det er også interessant å se på infrastrukturen knyttet til forsvarsanleggene, som for eksempel veier og stein- eller betongbrygger. I løpet av de fem krigsårene bygget og etablerte okkupasjonsmakten anlegg til militære formål langs hele kysten.⁷ Kulturminneinteressene som gjelder fyr og militæranlegg, er allerede avklart med Kystverket og Forsvaret.

Vi finner også andre typer kulturminner, som arkeologiske kulturminner. Men fordi landsverneplanene bare skal inneholde oversikt over bygninger og anlegg, er disse kulturminnene ikke omtalt her. Alle kategoriene har det til felles at de viser at friluftsområdene ikke er øde, ubrukte naturområder. Den store variasjonen av kulturminner som ligger på eiendommene, kan si oss noe om landskapets kulturelle historie og skiftende betydning, fra ren nytteverdi i tidligere tider til i dag hvor vi ønsker oss det som er urørt, men samtidig lett tilgjengelig.

Det viser seg altså at det opp gjennom tidene er satt opp mange forskjellige bygninger på eiendommene som er kjøpt opp for å sikre friluftsområder for allmennheten. Ofte er forvaltningen av de statlig eide bygningene overlatt til kommunene, som så leier dem ut til forskjellige aktiviteter. Direktoratet for naturforvaltnings hovedoppdrag har vært å forvalte natur og miljø. Derfor har ikke disse bygningene blitt satt i en større sammenheng før nå.

KAPITTEL 4 NORSK POLARINSTITUTT

På vegne av staten foretar Norsk polarinstitutt systematisk kartlegging, miljøovervåking og forvaltningsrettet forskning i polområdene. Norge fikk suvereniteten over Svalbard i 1925, og som følge av det, ble Polarinstituttet opprettet i 1928 under navnet Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser. Instituttet lå først under Industridepartementet, men ble flyttet over til Miljøverndepartementet i 1979.

Interessen for å kartlegge Svalbard startet for drøyt hundre år siden. Allerede i 1906 gikk den første ekspedisjonen til Svalbard. Tre år senere gikk staten inn med støtte, og virksomheten fikk navnet *De Norske Statsunderstøttede Spitsbergen-Ekspedisjoner*. Dette regnes som opptakten til Norsk polarinstitutt. Spørsmålet om suverenitet over nordområdene og en økt interesse for Grønland og Antarktis på 1920 og '30-tallet, fikk direkte politiske følger: Norge er det eneste landet som både har områder i Arktis og suverenitetskrav i Antarktis. Etter den andre verdenskrigen ble driften omorganisert og styrket internasjonalt. I 1948 ble Norges Svalbard- og Ishavsundersøkelser omdøpt til Norsk polarinstitutt for å speile at også Antarktis var blitt en del av det geografiske virkeområdet.

På 1960-tallet var det et politisk ønske om en mer permanent tilstedeværelse på Svalbard. Øremerkede bevilgninger gjorde at *Norsk polarinstitutts forskningsstasjon* i Ny-Ålesund kom i drift i 1968, i en ombygget familiebolig fra Kings Bay kullkompani. I 1981 flyttet stasjonen inn i en renoveret gruvearbeiderforlegning, bygget på slutten av 1950-tallet.

Permanent forskning kom altså i gang på 1960-tallet, men først i 1999 kunne instituttet ta i bruk sin første forskningsstasjon, bygget til formålet. Da ble *Sverdrupstasjonen* i Ny-Ålesund innviet. Polarinstituttet leier stasjonen av Statsbygg. Arkitekt Torstein Ramberg AS, Oslo, tegnet bygget. I 1989 ble det opprettet en luftmålestasjon utenfor Ny-Ålesund, nær toppen av Zeppelifjellet. *Zeppelinstasjonen* ble utvidet og gjenåpnet i 2000 som et hypermoderne anlegg, spesielt innrettet mot å registrere globale endringer

i klima, ozonlag og langtransporterte miljøgifter.⁸ Norsk polarinstitutt eier stasjonen og driver den i samarbeid med Norsk institutt for luftforskning og Stockholms universitet. Bygget ble tegnet av Bergersen Gromholt og Ottar arkitekter AS, Oslo.

Helårsflyplassen i Longyearbyen åpnet i 1975. Det førte til at både aktiviteten og byggevirksomheten økte, og andre forskningsmiljø begynte å interessere seg for forskning på Svalbard. Polarinstituttet etablerte seg i hangarbygget på flyplassen, med kontorer, feltoperasjonsrom og utstyrlager, og fikk egne hybelleiligheter i nærheten. I årene 1993–2005 leide instituttet lokaler i Næringsbygget. I dag har Norsk polarinstitutt gode kontorer i *Svalbard forskningspark*, som i tillegg til å huse Polarinstituttet, også huser Svalbard museum, sysselmannen og Universitetssenteret på Svalbard. Statsbygg eier bygget, som ble tegnet av arkitektkontoret Jarmund/Vigsnæs AS, Oslo, og sto ferdig i 2005.

I Antarktis driver Polarinstituttet helårsstasjonen *Troll* og feltstasjonen *Tor* i Dronning Maud land, i tillegg til en liten stasjon på Bouvetøya. *Troll* ble opprettet i 1990, først som en sommerstasjon. Men i januar 2005 ble den innviet som den første norske stasjonen for helårsforskning i Antarktis. Fra stasjonen drives meteorologisk forskning, overvåking av drivhusgasser og fuglekolonier, ozonmålinger, nedlasting av satellittdata samt klimaforskning. *Troll* ligger 1295 meter over havet og 235 km fra iskanten. En flystripe i blåisen er derfor nyttig, både for *Troll* og for andre forskningsstasjoner i området. *Troll* er dimensjonert for 25 personer om sommeren og åtte om vinteren. Statsbygg eier stasjonen. *Tor* ble bygget i Svarthamaren verneområde i 1993, som en base for å forske på de store fuglekoloniene der, først og fremst Antarktis-petrell. Den har plass til fire forskere og blir bare brukt i sommersesongen (desember-februar).

Observatoriegate 1 i Oslo ble Norsk polarinstitutts adresse fra 1934 til 1964. Det gamle astronomiske observatoriet var universitetets første bygning, oppført i 1831-33 i empirestil, etter tegninger av den kjente arkitekten Chr. H. Grosch. Under krigen ble bygningen skadet, og biblioteket og arkivet ble spredt, både i og utenfor Oslo. På

slutten av 1950-tallet hadde Polarinstituttet ca. 20 fast ansatte, og plassmangelen var prekær. Som en nødløsning flyttet noen geologer til Geologisk museum på Tøyen, en glasiolog til Geologisk institutt på Blindern, og instituttets geologiske samlinger ble delvis lagret, delvis utstilt i Paleontologisk museum på Tøyen. I 1964 flyttet Polarinstituttet inn i Norges vassdrags- og elektrisitetsvesens (NVE) nybygg i Middelthuns gate 29 på Majorstua.⁹ Arkitekter for bygget var F. Lykke-Enger og K. Enger, Oslo.

I 1971 hadde NVE behov for lokalene selv, og Polarinstituttet flyttet til Fjellanger-Widerøes nye bygg nær Fornebu flyplass. Ved årsskiftet 1991-92 flyttet forskningsdelen til SAS-bygget ved innkjørselen til Fornebu. Da hadde logistikkavdelingen og instituttets materiallager allerede i 1985 flyttet til Fossum i Bærum. Sommeren 1993 flyttet resten av staben tilbake til NVEs kontorbygning i Middelthuns gate 29. I flere år pågikk en debatt om å flytte Norsk polarinstitutt nordover, og bare en uke etter flyttingen tilbake til Majorstua, fattet Stortinget det endelige vedtaket om at nytt hovedkontor skulle etableres i Tromsø. Flyttingen skulle skje gradvis over flere år, og høsten 1998 stengte dørene helt for Norsk polarinstitutt i Oslo.

Polarinstituttet har altså gjennom det meste av sin historie hatt hovedkontor i Oslo, men allerede fra starten ønsket mange et tilholdssted nærmere Arktis. Etter den andre verdenskrigen ble Tromsø på nytt lansert, med den begrunnelsen at det allerede var et etablert miljø der gjennom Tromsø museum og Aurora-observatoriet. Saken kom helt opp til Stortinget. Da Tromsø ble universitetsby på 1970-tallet, blusset flyttedebatten opp igjen, og Tromsø-alternativet vant til slutt fram.¹⁰ Flere ganger i instituttets historie har det blitt framhevet at det var viktig for administrasjonen å ha presentable lokaler som var store nok til å vise virksomheten, i form av utstillinger eller plansjer, for å synliggjøre polarforskningens status, ikke minst overfor internasjonale miljø. Det lyktes først etter at instituttet flyttet fra Oslo.

Flytteprosessen til Tromsø startet i 1994 med leide kontorer flere steder i byen, blant annet i Storgata 25 og Sjøgata 1. I oktober 1998 flyttet instituttet inn i det nye Polarmiljøsenteret. Det er tegnet av JAF Arkitektkontor AS, Gjøvik, og inkluderer informasjons- og opplevelsessenteret Polaria, som ligger vegg i vegg. Statsbygg eier bygget. Polarmiljøsenteret er en forkortelse for "Senter for miljø og samarbeid i polarområdene og Barentsregionen". I Polarmiljøsenteret disponerer instituttet to etasjer med kontorer, i tillegg til bibliotek, bildearkiv og lager for utstyr til bruk i feltarbeid og på ekspedisjoner til Arktis og Antarktis.

I dag arbeider vel 140 personer fra 20 nasjoner i Tromsø og i Longyearbyen og Ny-Ålesund på Svalbard. Norsk polarinstitutt har også sitt eget forskningsskip, M/S "Lance".¹¹

Det har ikke vært nødvendig for Polarinstituttets å kjøpe bygninger. Likevel har komplisert forskning, som forutsetter observasjoner over lange tidsperioder, ført til at instituttet eier noe bygningsmasse på Bjørnøya og Svalbard, i tillegg til de nyere forskningsstasjonene i Antarktis som allerede er beskrevet. I Revdalen på Bjørnøya står to Moelven letthytter og et tidligere aggregathus, ombygget til å sove i. På Svalbard eier Polarinstituttet fem små hytter, alle med to til tre køyer, satt opp henholdsvis i 1946, 1954, 1969, 1974 og 1976.

KAPITTEL 5 KLIMA- OG FORURENSINGSDIREKTORATET

En viktig del av oppbyggingen av miljøvernforvaltningen var at Statens forurensingstilsyn ble opprettet i 1974 ved at man slo sammen vann- og avløpskontoret i Norges vassdrags- og elektrisitetsvesen (NVE), Røykskaderådet og Hovedstasjonen for oljevern AS. Fra en forsiktig start, er Klima- og forurensingsdirektoratet (Klif) i dag et direktorat med rundt 350 ansatte.

Bakgrunnen for at Statens forurensingstilsyn ble opprettet, var at industrialiseringen etter den andre verdenskrigen førte til forurensende utslipp til både luft og vann. Langt ut i 1950-årene ble problemene akseptert som en "naturlig" del av velstandsutviklingen, en del av "framskrittet". Mange bransjer vokste fram på denne tida:

treforedlingsindustrien, den galvanotekniske industrien, ferromanganindustrien, aluminiumsindustrien, gruvevirksomheten, fiskeolje- og fiskemelindustrien og deler av næringsmiddelindustrien. Disse bransjenes virksomhet førte til skremmende luftforurensinger i industribyene langs hele kysten. Industriutslippene påvirket også vannkvaliteten i en rekke fjorder og vassdrag i Nordland og Trøndelag, på Vestlandet og på Sør- og Østlandet. Videre brakte utslipp fra kull- og tungoljeindustrien i Europa sur nedbør innover landet, noe som førte til fisketomme vassdrag, særlig på Sørlandet.

Utviklingen i landbruket forurenset også gjennom økt bruk av traktor og motorsag, mer intensiv drift, utstrakt bruk av fullgjødsel og plantevernmidler og utslipp fra halmluting, surførsiloer og gjødselkjellere. De fleste boligene fikk innlagt vann og toalett på 1950- og 60-tallet, men det var mangel på renseanlegg, og utslippene gikk ofte rett i naturen. På slutten av 1960-tallet gikk alarmen om at Norges største innsjø, Mjøsa, var uopprettelig forurenset, og noen år senere ble en stor aksjon satt i gang på lokalt initiativ.

Utviklingen med økende forurensing førte til at mange begynte å stille spørsmål ved den teknologiske utviklingen: Hva med virkningen av de mange tusen kjemiske stoffene og produktene som var kommet på markedet etter krigen? Hva med

atomkraften som alle trodde skulle bli menneskehetens velsignelse? Hva med risikoen for forurensingskatastrofer i kjølvannet av den raskt økende utvinningen og transporten av olje? Viljen til økonomisk vekst overskygget fullstendig den økende viljen til vern gjennom mesteparten av 1960-tallet.

Norsk institutt for vannforskning (Niva) ble opprettet i 1958. De økende forurensingsproblemene var satt på den politiske dagsordenen gjennom det folkeopplysningsarbeidet forskerne bevisst hadde drevet med gjennom foredrag, avisartikler og deltakelse i radio og på TV. Etter modell av Niva ble *Norsk institutt for luftforskning* (Nilu) etablert i 1969.

Hele 1970-tallet var preget av en sterk vekst i miljøvernarbeidet. Oppgavene til de tidligere distriktskontorene ble overført til fylkesmannens utbyggingsavdeling. Oljevirkksomheten i Nordsjøen var i gang. I 1977 opplevde vi en ukontrollert utblåsing på Bravoplattdormen. I kjølvannet av denne episoden, hvor selv ekspertene sto maktesløse, ble beredskap mot akutt forurensing et satsningsområde for Klima- og forurensingsdirektoratet. Hovedstasjonen for oljevern i Horten ble lagt under direktoratet året etter.

I 1981 vedtok Stortinget *forurensingsloven* som trådte i kraft to år senere. I 1982 ble fylkesmennenes miljøvern-avdelinger etablert, etter at det lenge hadde vært et ønske å bygge opp det ytre apparatet både innenfor arbeidet med forurensing, naturvern og friluftsliv. Den faglige instruksjonsmyndigheten over miljøvern-avdelingene ligger i dag under henholdsvis Klima- og forurensingsdirektoratet og Direktoratet for naturforvaltning.

Kjernekraftulykken i Tsjernobyl i Ukraina i 1986 førte til radioaktivt nedbør over Norden og deler av Norge. På samme tid vakte det stor uro at myndighetene i Dounreay i Skottland planla et gjenvinningsanlegg for avfall fra atomanlegg. I kjølvannet av disse sakene, økte den politiske viljen til igjen å sette miljøvern øverst på

dagsordenen, spesielt det internasjonale samarbeidet som i dag er blitt en selvfølge. Klima- og forurensingsdirektoratet gikk inn i en ny vekstperiode. Her hjemme bidro oppmerksomheten rettet mot forurensing fra biler, algeinvasjon langs kysten av Sør-Norge og cyanidalarm i Bergen til å forsterke miljøvernølgen. Det samme gjorde frykten for miljøkonsekvensene ved den voksende skipstrafikken og borevirksomheten i Nordsjøen. Beredskapen ble drøftet i en egen stortingsmelding.¹² Stadig bedre teknologi og stadig større inntjeningssevne har ført til utbyggingsprosjekter på kontinentalsokkelen som man vanskelig kunne forestilt seg for bare ti år siden. Den teknologiske utviklingen og økt etterspørselen etter naturresurser danner i dag bakteppe for kampen om de sårbare nordområdene.

I de vel 30 årene Klima- og forurensingsdirektoratet har eksistert, har miljøproblemene akselerert. Økt kunnskap kombinert med spesielle hendelser har vært en vekker for viljen til å satse, men har også ført til en viss resignasjon fordi det blir stadig tydeligere at det bare er global samhandling som kan føre fram.

Det har ikke vært nødvendig for Klima- og forurensingsdirektoratet å erverve bygninger. Men den økte innsatsen mot miljøødeleggingen har generert et behov for stadig flere ansatte, og i sin tur gjort det nødvendig å utvide administrasjonslokalene.

Klima- og forurensingsdirektoratets administrasjon har flyttet tre ganger etter sin spede begynnelse i Den norske Amerikalinjens bygg på Jernbanetorget 2 i 1974. Året etter flyttet staben til Kongens gate 5 og 15, videre til Lørenveien 57 på Økern i 1979 og til dagens kontor i Strømsveien 96 på Helsfyr i 1990. Dagens kontorbygg i Strømsveien 96 ble opprinnelig bygget av arkitektkontoret Blakstad og Munthe-Kaas, Oslo, som kurs- og konferansesenter, og leid ut til Mercuri Urval A/S i 1987. Da firmaet gikk konkurs, kjøpte Statsbygg bygget, og Statens forurensingstilsyn flyttet inn våren 1990. Entra Eiendom AS står i dag som eier.

En industriseksjon *Statens forurensingstilsyn, industrikontroll*, ble lagt til Grenlandsområdet allerede fra starten. Den har hatt følgende adresser: Telemark Ingeniørhøyskole, Kjønes Ring 56, Porsgrunn (1974-83), Kverndalen 6, Skien (1983-90), Statens hus, bygg D, Gjerpensgate 18, Skien (1990-2005) og samme sted, men i bygg F, Gjerpensgate 14, fra 2005.

Statens forurensingstilsyn, oljevernavdelingen har hatt kontorer i Horten, i henholdsvis Moloveien 6 og 14 (1978-98) og Moloveien 7 (fra 1998). *Statens forurensingstilsyn, oljevernstasjoner* har holdt til i Havnebygg H1 og H2, Breivika, Tromsø (1978-98) og Polarmiljøsenteret, Hjalmar Johansensgate 14, Tromsø (1999-2002). Oljeverndepotet på Mongstad (1991-1997) ble flyttet til Håkonsvern orlogsstasjon i Bergen i 1998. Oljevernavdelingen med tilhørende oljevernstasjoner ble overført til Kystverket i 2003.

Produktregisteret ble opprettet av Stortinget i 1981 som egen etat, men ble fra 1. januar 2008 innlemmet i Statens forurensingstilsyn og flyttet fra Schweigaards gate 34 E til Strømsveien 96 sommeren 2008. Produktregisteret er myndighetenes sentrale register over kjemiske stoffer og produkter som omsettes i Norge. Opplysningene i Produktregisteret gir myndighetene oversikt og kontroll over de kjemiske stoffene som brukes og omsettes i Norge. I dag er det registrert ca 25 000 produkter, og tallet øker med rundt 500 hvert år. Opplysningene brukes i helse-, miljø- og sikkerhetsarbeidet.

I 2010 endret Statens forurensingstilsyn navn til Klima- og forurensingsdirektoratet.

KAPITTEL 6 STATENS KARTVERK

Statens kartverk kan føre sin historie tilbake til 1773 og har hatt tilhold i ulike, mer eller mindre egnede, bygg i Oslo, fram det flyttet til Hønefoss i 1980. Fram til 1986 het organisasjonen *Norges geografiske oppmåling*.

Statens kartverks virksomhet har alltid vært plasskrevende. Tidlige kart var ofte store, og mye arbeid ble gjort for hånd ved store bord. For eksempel ble fyrsektorene på sjøkartene håndkolorert av koloristene. Senere stilte plasskrevende reprotkniske funksjoner med fotoaktiviteter, trykkeri og papir- og kartlagre nye krav, og de til dels svært fintfølende instrumentene stilte strenge krav til stabile forhold der de skulle plasseres. Plassproblemet har fulgt ”oppmålinga” fra starten, og lokalitetshistorikken er særlig interessant fordi etatens virke går så langt tilbake i tid.

Tilbake i 1773 startet Norges geografiske oppmåling opp i ”Det Stormske Palé”, senere kalt ”Det Ankerske Palé” (Den gamle krigsskolen) i Tollbugata 10.¹³ Allerede året etter ga ”Tegnehuset” i Dronningens gate 14 rom for tegning og konstruksjon av kart, samt lager og arkiv fram til 1805. Hovedtangsporten på Akershus festning ble lager i perioden 1805-10. De tre påfølgende årene holdt tegnesal, kontor og instrumentlager til i Rådhusgaten 28. Deretter var oppmålingens aktiviteter i mange år lokalisert til ”Oppmålingsgården” på Hovedtangen, Akershus festning (1813-60). Direktør d’Aubert fikk bygget et spesialkonstruert tårn, ”Observatoriet” på Vippetangen, der astronomiske og trigonometriske arbeider ble utført, fra 1815 til Christiania observatorium sto ferdig til bruk i 1834. I 1864-70 huset søndre fløy i Stortingets loftsetasje oppmålingens fotograf. Stortingsbygningen var da helt ny. Året etter flyttet også resten av oppmålingen inn i stortingsbygningen, i lokaler i andre og tredje etasje i nordre fløy. Plassbehovet var undervurdert, og mye energi gikk med til å skaffe nye lokaler. I tiåret mellom 1870 og 1880 foregikk oppmålingens aktiviteter i Kristian Augusts gate 23. Fukt og dårlig ventilasjon gjorde lokalene uegnet for de tekniske arbeidene, og mangelen på brannsikrede rom til arkivene viste seg snart å være et problem. Et nybygg i St. Olavs gate 32, tegnet av arkitekt Wilhelm von Hanno i

nyrenessansestil, sto klart i 1880 og ble brukt helt fram til 1980. I Oslo byantikvars *gule liste*¹⁴ er bygget klassifisert som bevaringsverdi, blant annet fordi landets normalhøydepunkt ble materialisert der i 1890 i form av en ca 1,2 meter høy obelisk med kule på toppen, fundamentert på fast fjell i det nordre gårdsrommet.¹⁵

Bygget var tegnet for også å gi plass til Statistisk sentralbyrå, som var nyopprettet på den tiden. "Den hydrografiske Sektion", senere Norges sjøkartverk, hadde også sine lokaler der. Helt fra 1920 kom det med jevne mellomrom forslag om å utvide og forbedre bygget, som etter hvert ble både tungvindt og gammeldags. Etter den andre verdenskrigen ble det tatt initiativ til et felles nybygg for Norges geografiske oppmåling, Norges sjøkartverk, Norsk polarinstitutt og Norges geologiske undersøkelse i tilknytning til det nye universitetet på Blindern, men det ble med tanken.

Det skulle gå hundre år før Norges geografiske oppmåling fikk nytt hus, og virksomheten var fram til da spredt på flere steder i Oslo. Norges sjøkartverk ble skilt ut som egen institusjon i 1932, men først i 1958 flyttet denne institusjonen ut og ble plassert i Stavanger. I 1958 flyttet også kartlageret og kartsalget til "Dovregården" i Wergelandsveien og videre til Hausmannsgate 31. I 1950 flyttet deler av den geodetiske avdelingen til St. Olavs gate 35¹⁶, mens hele denne avdelingen i 1956 igjen ble samlet i den nåværende gymnastikksalen med tilbygget undervisningslokale i bakgården i Myntgaten 2¹⁷. I 1966 flyttet en del av geodesiavdelingen til Norges statsbaners brakkebygg i Filipstadveien 2. St. Olavs gate 35 ble adresse for flere andre avdelinger. I 1970 flyttet hele geodesiavdelingen og avdeling for økonomisk kartverk inn i et nyoppusset bygg fra 1938 i Lakkegata 19-21.¹⁸

I 1973 ble Norges geografiske oppmåling overført fra Samferdselsdepartementet til det nyopprettede Miljøverndepartementet.

Først i 1980 var et egnet nybygg, med nok plass både til spesialfunksjoner og utvidelse av staben, innflyttingsklart i utkanten av Hønefoss. Grunnforholdene var viktige, og

flere steder utenfor Oslo ble diskutert før valget ble tatt. Seismologiske undersøkelser viste at de mektige grusavsetningene som danner Ringerikes mange "moer" var nærmest fri for vibrasjoner, selv ved mindre jordskjelv. Bygget ble formet slik at følbare instrumenter ble skjermet mot rystelser fra grunnen, men også fra andre aktiviteter i selve bygget. Det ble god plass for edb-utstyr, fotolaboratorium, kartreproduksjon, karttrykking og arkiv. I midten av bygget kom et test- og observasjonstårn. Bygget ble tegnet av arkitektkontoret Sæther og Gythfeldt AS, Hønefoss. Statsbygg eier bygget.

Fra 1. januar 1986 ble Norges geografiske oppmåling, Norges sjøkartverk og fylkeskartkontorene slått sammen til én organisasjon som fikk navnet *Statens kartverk*. Hovedkontoret ble lagt til bygget i Hønefoss.

Høsten 2007 flyttet *tinglysingen* inn som en avdeling under Statens kartverk. Stortinget ønsket å rendyrke domstolenes kjerneoppgaver og vedtok i 2002 å overføre all tinglysing av fast eiendom fra domstolene til Kartverket.

Statens kartverk er en etat som gjennom hele sin historie har hatt spesielle krav til egne lokaler for å utføre virksomheten. Kartverket har enkelte vannstandsmålere som står i små bygg langs kysten, en bygning for geodetiske installasjoner ved VLBI-stasjonene i Tromsø og Trysil og en bygning tilknyttet VLBI-antennen i Ny-Ålesund.¹⁹ (VLBI er forkortelse for *Very Long Baseline Interferometry*, og er en teknikk som brukes for jordas rotasjonsakse.)

Av de opprinnelige 20 parene basissøyler som ble bygget rundt om i landet fra 1850 til 1937, er fire intakt. Geodesidivisjonen i Kartverket har også rundt hundre varder, bygget i førsteordenspunkter på fjelltopper fordelt over hele landet. Hele landet var delt inn i trekanter hvor førsteordenspunktene dannet hjørnene. Disse var igjen delt inn i trekanter, såkalte trigonometriske punkter. Kartverket har utarbeidet en verneplan for kart og oppmåling hvor mye av dette blir nærmere omtalt. De fire basissøylene og et utvalg varder er foreslått vernet på grunnlag av denne verneplanen.

KAPITTEL 7 OPPSUMMERING

Det som særlig preger miljøvernsektoren, er fysisk virksomhet ute i naturen – kartmåling, dyre- og plantevern, kulturminnevern eller forskning på klima og ulike typer forurensing. Det er først og fremst i løpet av det 20. århundre at feltet har ekspandert som et offentlig anliggende. Da Miljøverndepartementet ble opprettet i 1972, var det som det første i verden.

I denne historiske oversikten har vi beskrevet sektoren ut fra de etatene som har utviklet seg til dagens tunge fagmiljø hver på sitt område: Riksantikvaren, Direktoratet for naturforvaltning, Norsk polarinstitutt, Klima- og forurensingsdirektoratet og Statens kartverk. Utviklingen av og samarbeidet mellom områdene har naturlig nok delvis vært parallell: Kartverkets virksomhet går lengst tilbake i tid, over 230 år, og Kartverkets historie er vevd sammen med historien til både Norsk polarinstitutt og Direktoratet for naturforvaltning. I dag er godt kartmateriale enda viktigere for hele sektoren. Klima- og forurensingsdirektoratet har også et naturlig samarbeid, og noe felles historie, med Polarinstituttet og Direktoratet for naturforvaltning. Fra 1. juli 2013 blir Klima- og forurensingsdirektoratet og Direktoratet for naturforvaltning slått sammen til ett direktorat – Miljødirektoratet. Videre er forskning fra alle felt grunnleggende for Riksantikvarens vurderinger og handlemåte innen kulturminnefeltet, når det gjelder arbeidet med å ta vare på både bygninger og andre typer kulturminner.

I et større perspektiv har ikke Norge vært særlig opptatt av den historiske bygningsarven. I et land preget av små kår, fritt for slott og borge, har økt velstand og nybygg hatt mer status. Denne holdningen har gradvis endret seg.. Riksantikvaren ble opprettet i kjølvannet av interessen for ruiner og arkeologiske funn. Bygningsvern ble lovhjemlet først på 1900-tallet, og den første fredningsgjennomgangen Riksantikvaren foretok, var symptomatisk nok å frede kirker og storgårder på landsbygda. I dag arbeider Riksantikvaren aktivt med å verne bygninger som forteller forskjellige historier, og andre typer kulturminner som avspeiler mangfoldet i kulturhistorien. Arbeiderkultur, husmannsvesen, kystkultur og industrihistorie er nye områder som i

dag engasjerer. Byggeskikk og arkitektur har også fått større plass, og det generelle kunnskapsnivået og interessen for kulturminnene øker.

Staten har også klart og tydelig tatt ansvaret for de kulturhistoriske verdiene som ligger i bygningene og anleggene den selv eier, og har nå gått foran med et godt eksempel ved å pålegge hver sektor å ta ansvar for sine bygninger gjennom prosjektet *Statens kulturhistoriske eiendommer* (SKE) Prosjektet startet dette viktige arbeidet i 2003, noe som har ført til en holdningsendring i staten. Hvert fagdepartement utarbeider, eller har utarbeidet, landsverneplaner og forvaltningsplaner for sine bygninger og anlegg. Dermed får vi samlet kunnskap om og status og oversikt over bygningsmassen i offentlig sektor. Prosjektet skal ferdigstilles i løpet av 2013.

Da hensynet til miljøet for alvor kom i fokus på 1970-tallet, fikk det følger både for kulturminnevernet og naturvernet. Norge har mye og variert, vill og tildels urørt natur, som alle fritt kan bruke. Direktoratet for naturforvaltning arbeider derfor etter lange tradisjoner når de i løpet av de siste femti årene har sikret naturområder fra inngrep og privatisering gjennom å kjøpe opp friluftsområder og opprette nasjonalparker.

Klima- og forurensingsdirektoratet har vokst fram i ulik takt etter som miljøalarmen har gått, og pressgrupper med idealisme og innsikt har mobilisert for å påvirke det offentlige apparatet. Stadig flere i samfunnet har forstått hva *bærekraftig utvikling* innebærer, selv om viljen til endring har vært ulik. Statens forurensingstilsyn har ekspandert til direktorat i løpet av sin vel trettiårige historie og heter nå Klima- og forurensingsdirektoratet fram til det blir slått sammen med Direktoratet for naturforvaltning til Miljødirektoratet.

Det er globale faktorer som befolkningsvekst og migrasjon, industrialisering, økende forbruk, endrete livsformer og akselererende klimaendringer som har lagt de sterkeste føringene for utviklingen av den offentlige politikken gjennom miljøvernsektorens historie, som stor sett dreier seg om de siste hundre årene. Slik vil samhandling med

verden omkring oss være både en forutsetning og en nødvendighet for hele miljøvernsektoren også i tida framover.

KILDER OG LITTERATUR

Aanrud, Roald m fl: *Tilholdssteder og flyttesak*. Kapittel 12 av Statens kartverks historie fra

1773 – 1986. Upublisert

Barr, Susan: *Norway – A Consistent Polar nation? Analysis of an image seen through the history of the Norwegian Polar Institute*. Susan Barr, 2003.

Direktoratet for naturforvaltning

Furre, Berge: *Norsk historie 1914 – 2000, Industrisamfunnet – frå vokstervisse til framtidstvil*.

Det Norske Samlaget, Oslo, 1999.

Landsverneplan for Forsvaret, Forsvaret – Byggherre og samfunnsbygger, Forsvarets bygningstjeneste, Oslo, 2000

Mykland, Knut red.: *Norges historie, Bind 3*. Cappelens forlag AS, Oslo, 1976.

Norsk Polarinsitutt: *75 år for Norge: Norsk polarinstitutt jubilerer*. Tromsø, 2003.

NOU 2002-1: *Fortid former framtid*, Oslo: Miljøverndepartementet, 2002.

Nøttestad, Øyvind: *Miljøvernforvaltningen i tidsperspektiv, Del I, II og III*. Oslo: Miljøverndepartementet, 1999.

Nøttestad, Øyvind: *Fra forkynner til forvalter, SFTs historie fram til 1994*. Oslo: Statens forurensingstilsyn, 2002.

Oslo byleksikon, Oslo: Kunnskapsforlaget, 2000. (4.utgave)

Riksantikvaren

Statens kartverk

Statistisk Sentralbyrå

Verneplan for Akershus festning, Forsvarets bygningstjeneste, Oslo, 1998.

NOTER

¹ Jfr. Verneplan for Akershus festning, ss 9-144/9-147 og 9-150/9-151.

² Forvaltningsmuseene er administrativt underlagt andre departement enn Miljøvernedepartementet.

³ Fra 1. juli 2013 blir Direktoratet for naturforvaltning og Klima- og forurensingsdirektoratet slått sammen til ett direktorat: Miljødirektoratet.

⁴ Avløst av *plan- og bygningsloven* i 1985.

⁵ Per i dag (2013) er ca 16,8 prosent av Norges natur vernet gjennom nasjonalparker, landskapsvernområder og naturreservater. På Svalbard er 65 prosent av arealet vernet gjennom nasjonalparker og naturreservater. Kilde: Miljøstatus i Norge - nettsider om miljøets tilstand og utvikling.

⁶ Felles for kystverkets og forsvarrets eiendommer er at kulturminneinteressene er avklart gjennom tidligere prosesser mellom etatene og Riksantikvaren.

⁷ Landsverneplan for forsvaret, 2000, s 109.

⁸ "Zeppelin Station for Atmospheric Monitoring and Research in Ny-Ålesund" er det offisielle navnet.

⁹ I dag heter NVE: Norges vassdrags- og energidirektorat.

¹⁰ Barr, 2003, ss 480-493.

¹¹ Staten kjøpte skipet fra et konkursbo i 1981. Det ble ombygget til hydrografisk oppmåling og forskning, og ble benyttet både av Norsk polarinstitutt og Sjøkartverket. Overdratt til polarinstituttet i 1994.

¹² St.meld.nr.49 (1988-89) *Norsk oljevern*.

¹³ Jfr. Landsverneplan for Forsvaret, Katalog Østlandet, s 192. Forsvaret eier bygningen som fortsatt brukes som festlokale og undervisningslokale av Krigsskolen.

¹⁴ *Gul liste* er en liste over bygninger og bygningsmiljø i Oslo og omfatter bygg som allerede er a) fredet, b) formelt vernet samt c) bygg som vurderes som bevaringsverdige av Oslo byantikvar. Listen ajourføres fortløpende av Byantikvaren.

¹⁵ På grunn av stor landheving i Oslo-området, ble "normalnullen" flyttet til Tregde ved Mandal i 1954. Steinkula på toppen av obelliskene ble også flyttet, men selve obeliskene i polert, svart labradorgranitt står der fremdeles.

¹⁶ Bygningen er revet; den sto der SAS-hotellet står i dag.

¹⁷ Jfr. Verneplan for Akershus festning, ss 9-148/9-149.

¹⁸ *Geodesi* er en av de eldste naturvitenskapene og omhandler jordas form, gravitasjon og endring.

¹⁹ VLBI er forkortelse for *Very Long Baseline Interferometry*, og er en teknikk som brukes for jordas rotasjonsakse.